

Toespraak van Alex van Ligten,
Amsterdamse Ekklesia, 8 februari 2015

1. 'Op de rooms-katholieke school in Almelo werden we doodgegooid met dogma's,' vertelt Herman Finkers. 'Het dogma van $1+1=2$. Het dogma van: 'Iets is in wezen niets anders dan...' 'Een boom is in wezen niets anders dan een zuurstoffabriek.' Het hart is in wezen niets anders dan een bloedpomp.

Dat benauwde hem en verstikte alle poëzie. Tot op een dag de kapelaan in de klas kwam: 'De kapelaan vertelde ons: 'Er is maar één God... en Hij bestaat uit drie personen.' Ik dacht: goddank, eindelijk iemand met wie je fatsoenlijk kunt praten. Want tot dan toe had ik op school maar één interessant verhaal gehoord. Dat was het verhaal van de drie musketiers, want die waren met z'n vieren. Dat was een verhaal met Ruimte. Maar de kapelaan barstte van de verhalen met Ruimte. Zo zei hij: 'God is het begin van alles... Voor God was er niets... En Maria is zijn Moeder...!' Het was of mijn dichtgeknepen keel weer open ging en ik weer mocht ademen.' (Na de pauze, p. 161-162)

Finkers had er als voorbeeld ook nog Jezus en de vraag naar het grote gebod kunnen bijhalen. De Torahgeleerde vraagt hem hét grote gebod en ten antwoord krijgt hij er twee. En die zijn gelijk aan elkaar. Zegt Jezus.

Fantasieloos en onpoëtisch denkende mensen kunnen daar niets mee. Het is een soort surrealisme waar de bijbel vol van is. Het stemt je vrolijker dan eendimensionale taal, maar het heeft ook een noodzakelijkheid, omdat gewone taal tekort schiet als het erom gaat de grootste gewaarwordingen en de meest essentiële gevoelens woorden te geven: ziel, geest, leven, God.

Jezus' grootste gebod zijn er twee. Heeft hij daarbij gedacht aan de twee verhalen waar die geboden de reactie op zijn? Twee verhalen die samen ook één zijn: het verhaal van de verzoeking in het paradijs en van de moord op Abel door zijn broer Kaïn. Ze gaan vooraf aan het gedeelte dat wij gelezen hebben, maar ze vormen samen met het verhaal van de hof van Eden en de broedermoord één geheel.

Eén verhaal, van hoe God de mens en de dieren en de dingen schiep, Adam uit adamah, aardbewoner uit aarde, hoe Hij zag dat het niet goed was dat de mens alleen zou zijn, hoe de verleiding kwam en hoe het de kinderen van de paradijsmensen verging. In het hoofdstuk met de slang in de tuin en die appel, is de doorslag-

gevende zin van de verleider: 'Als je van deze verboden vrucht eet, zul je zijn als God.' Dat is het moment waarop er aan de verleiding geen weerstand meer kan worden geboden. 'Zijn als God', dat is te verkiezen boven Hem liefhebben met heel je hart en met heel je ziel en heel je kracht. In het verhaal dat volgt, horen we hoe de mens zijn naaste niet lief wil hebben als zichzelf, maar hem uit de weg ruimt als de ander hem voor de voeten loopt. Die twee verhalen vormen samen het negatief van de twee grote geboden waaraan de hele Torah hangt en de Profeten. Een van dé grote bijbelse thema's zien we dus meteen al, in de eerste hoofdstukken, aan de orde gesteld.

Er is meer. Dat je verstoten bent van de plaats waar je thuishoort, in slavernij, in ballingschap, en het eeuwige verlangen naar een plaats waar het goed is, ook dat is hier al aanwezig, de vragen van goed en kwaad, van kiezen of delen, leven en dood, goden en mensen, macht en onmacht – als je goed leest, staat alles wat er volgt in Genesis tot en met Kronieken en daar nog aan voorbij tot en met Openbaring, hier al in de eerste vier hoofdstukken.

Het is een zware ketterij van de 'officiële' kerk geweest om op deze verhalen niet de dichters en verhalenuitleggers los te laten, maar de steile denkers, rechtlijnige oppervlaktegeleerden. Op het grootse verhaal werden schoolvakken toegepast, we gingen er aardrijkskunde en geschiedenis mee bedrijven: waar lag het paradijs precies? Wanneer heeft zich dit allemaal zo afgespeeld? Hoe kunnen we het zo binnen onze denkkaders proppen dat we kunnen verklaren hoe letterlijk wáár dit alles is? De theologie en de filosofie vluchtten in wetenschappelijkheid, archeologie en ander nattevingerwerk die in de taal van de geleerden Religionsgeschiedenis en Kultuurwetenschap heetten. De wereld stond in brand, het toonaangevende christendom nam volop deel aan gewelddadigheden en wereldwijd onrecht, maar de theologie zocht het passende antwoord op de hoogst urgente vraag: waar kwam de vrouw van Kaïn vandaan?

Er werd heus wel veel wetenswaardigs in de landen van het Midden-Oosten opgegraven, veel oudheidkundige kennis vergaard, verloren gegane godsdiensten opnieuw beschreven en als vergelijkingsmateriaal met de bijbelse wijzen van eredienst gebruikt, maar alles los van de geest van het grootse verhaal. De ergste uitgluijers maakten de theologen als ze zich uit arren moede ter verklaring van de teksten op de moraal stortten. Voorbeelden te over, maar stuk voor stuk te gênant om op te rakelen.

Nou vooruit, eentje dan....

In het stuk dat wij lezen, worden de zeven eerste generaties na Adam genoemd, in de lijn van Kaïn. De geslachtslijn verloopt via het steeds noemen van de oudste zoon van de vader. Bij Lamech worden ook nog twee andere zonen genoemd, én een dochter, Naäma. Dat betekent liefvallige, in onze vertaling Liefje. Hoor wat er gebeurt in het commentaar van een erkend en geëerd oudtestamenticus uit de 20e eeuw. Hij bromt al flink bij de bezigheden van Kaïns nageslacht: dat stelletje zigeuners zwerft maar rond en maakt muziek en smeedt koper en ijzer. Maar dan wordt Naäma genoemd van wie wij niets weten dan haar naam en daar verbindt de professor dan aan dat ze, waarschijnlijk bij de muziek die haar halfbroer maakte, danste: jawel, de vrouwen worden in dat gezelschap, schrijft hij 'dansmeisjes en erger dan dat.' Een paar bladzijden verder, bij de aanwijzingen voor de prediking over dit gedeelte, lezen we wat 'en erger dan dat' betekent. Daar is Naäma een prostituée geworden. In geen enkel commentaar, ook niet de joodse, komt ook maar de gedachte op dat deze Naäma verwijst naar Naämi (of Naomi), de schoonmoeder van Ruth. Dezelfde naam, al geeft de i bij Naämi de betekenis 'mijn lieveling' aan de naam.

Je moet, zei Willem Barnard, de woorden en de namen in de bijbel op elkaar laten rijmen, zoeken naar verbanden. Dat geeft er lichtvoetigheid aan, een lichtvoetigheid als van, laten we zeggen, een danseresje.

2. Dus we laten de preoccupaties van hele generaties theologen achter ons en ontkennen hartgrondig dat deze verhalen ook maar iets willen meedelen over fenomenen als prostitutie of polygamie, dat ze op ook maar enigerlei wijze willen concurreren met gangbare theorieën over het ontstaan van het leven op deze planeet of de ouderdom van de continenten. Het gaat in dit boek niet over de vraag waar de mens vandaan komt, maar waar het met hem en haar heen moet. Adam, de mens. Niet de eerste mens, maar ieder mens. Deze verhalen vertellen wie hij is, wat zij in haar mars heeft. Waar het mis gaat of juist goed gaat. We leggen het oor te luisteren bij de dichters. Een citaat uit een preek van Huub Oosterhuis: 'Wat is typerend voor de mensen die wij zijn? Dat wij thuishoren in een tuin. Niet in een woestijn van zand, niet in een woestijn van wegenetten, maar tussen bomen en bloemen en levend water. Daar zijn wij geschapen, daar zijn wij dus naar toe.'

Dat komt uit bij de bedoeling van deze verhalen. In de eerste hoofdstukken van de bijbel wordt in een grootse ouverture ten gehore gebracht wat volgen zal, wat ons verteld gaat worden in de geschiedenissen van Israël, in de woorden en het leven van Jezus. In alles wat verteld wordt, klinkt grote realiteitszin door. We laten ons bij het lezen niet tegenhouden door onvragen als: 'Is dat allemaal echt gebeurd?', maar we houden het bij het adagium: 'Er staat in de bijbelse verhalen niets dat niet echt gebeurd is. Ze zijn zo echt gebeurd als onze eigen levens echt gebeuren' (Huub Oosterhuis, Boek van mijn leven, p.9). Vier hoofdstukken en je hebt alles al langs horen komen: ontwaken in een paradijsstun, verleiding, leugens, straf, moord en doodslag, vlucht, wraak. Maar ook: toewending, trouw, belofte van bescherming, rouw om verloren zonen, liefde, geboorte, heimwee naar de tuin, een zoektocht die een leven, een geschiedenis lang duurt. Deze verhalen kennen ons, ze hebben weet van ons en van wat wij voelen en verlangen. En ze doen wat in onze levens ook gebeurt: ze laten de geschiedenis, de wederwaardigheden van de dagen en de jaren, over ons losbarsten voor we het zelf goed en wel in de gaten hebben.

3. Die losbarstende geschiedenis, gebeurtenissen, ontwikkelingen, goed en kwaad door elkaar, dat is wat er in het slot van hoofdstuk 4 van 'In den beginne' beschreven wordt. De verdreven broedermoordenaar vestigt zich in Dwaaloord, steeds verder van de hof van Eden vandaan. Hij woont, maar blijft een zwerfeling. Hij trouwt, krijgt een zoon. Die bouwt een stad en krijgt een zoon die hij naar de stad noemt. Er komen meer kinderen en kinderen van kinderen. Leven en dood wisselen elkaar af. Er komen ambachten opzetten. Drie zonen krijgt Lamech en evenzovele beroepsgroepen komen eruit voort: herders en boeren, muzikanten, smeden.

We horen hoe er instrumenten komen, harp en fluit. Muziek, levensvreugde. Misschien wordt er zelfs wel bij gedanst – en erger dan dat. Tubal-Kaïn smeedt koper en ijzeren dingen. We vragen niet met de oudheidkundigen of dit verhaal ontstaan is in de Kopertijd of de IJzertijd, maar we vragen wat er gesmeed wordt: ploegscharen of zwaarden? Alleen de vermelding van dat koper en ijzer brengt ons al bij de profetieën van Jesaja en Micha waarin de keuze tussen die twee soorten voorwerpen centraal staat.

De belofte dat zwaarden tot ploegzwaarden worden omgesmeed is zo universeel geworden dat de antireligieuze en atheïstische Sovjet-

Unie het beeld, passend bij deze bijbeltekst, liet vervaardigen en in 1959 cadeau gaf aan de toen tienjarige Organisatie van Verenigde Naties. Het staat in de tuin van de VN in New

York, en de kerkelijke vredesbeweging in de DDR kon dit bijbelse beeld frank en vrij gebruiken. Er mocht wel geen bijbelreclame gemaakt worden in Oost-Duitsland, maar met de verwijzing naar de Grote Broer in Moskou als leverancier van dit beeld kon het het icoon van de vredesbeweging worden.

Niet alleen zijn zonen worden uitvinders, ook Lamech zelf is er een. Namelijk van de letterlijke tekstuitleg en van de wraak. Na de moord op Abel beloofde God Kaïn dat hij niet vogelvrij en opgejaagd zou zijn. De misdaad werd bestraft met verbanning, maar verder moest niemand aan Kaïn komen. Zevenvoudig zou dat gewroken worden. Dat is niet letterlijk bedoeld, want hoe zou je iemand die Kaïn doodt, zevenmaal ter dood kunnen brengen? 'Zeven' wil hier zeggen dat er gestraft wordt op de meest passende wijze. Maar Lamech vat het letterlijk op en zet het zo naar zijn hand: 'Kaïn wordt zevenvoudig gewroken, maar Lamech zeven en zeventig maal.' Het heilige geloof in vergelding, spierballentaal, jezelf en anderen opzweepen met 'dit roept om wraak' en 'wij laten niet over ons lopen'.

4. En het is of de verteller zich op dit punt ijlings uit de voeten maakt. De lijn van Kaïn naar Lamech wordt abrupt afgebroken. Er

vindt van alles plaats, de wereld is vol van gebeurtenissen, goed en kwaad, maar vijf generaties na Kaïn draait het weer op moord uit. We zijn geen steek opgeschoten. Daar gaat de verteller met de rug naar toe staan en keert terug naar Adam en zijn vrouw die hem een zoon baart. 'Seth,' noemt ze hem, 'want God heeft mij een andere zaad geplant in plaats van Abel omdat Kaïn hem heeft vermoord.' In één zin noemt ze alle drie haar zonen. De nieuwgeborene, de gestorvene, maar ook zijn broer die hem heeft omgebracht. Hij is ook een goed psycholoog, deze verteller, die zo in een sierlijke bijzin het moederhart laat spreken. Maar om niet al te idyllisch te blijven: het is ook voer voor psychologen hoe Eva in de naamgeving van haar zonen te werk gaat. We beweren altijd dat namen in de bijbel een soort van levensprogramma vormen, maar bij Kaïn en Seth lijkt het er toch echt meer op dat het om de zelfbevestiging van de moeder gaat. Zoals al gezegd: er staat niets in deze verhalen dat niet bij ons ook echt gebeurt.

Ook aan Seth wordt een zoon geboren, Enosj: mensje, een kwetsbaarder aanduiding dan Adam: mens uit de aarde.

En dan volgt een merkwaardige laatste zin van deze grote ouverture van het grootse verhaal: 'Toen begon men te roepen de naam ADONAI.' Wat is dat 'toen'? Slaat het op de hele periode: 'Toen, in die oertijd begon men de Naam te roepen'? Of is het: 'Toen, vanaf dat moment, begon men de Naam te roepen'? En is dat roepen een roepen tót de Naam, dus bidden? Dus het begin van de cultus? Of is het het uitroepen van de Naam, dus: die Naam verkondigen?

In onze Breukelman-studiegroep heb ik een jaar of wat geleden, toen we deze tekst lazen, als mogelijkheid geopperd dat dat 'toen' van 'toen begon men te roepen...' sloeg op het feit dat er met de komst van Enosj drie generaties waren. Dan telt het, als het ware: IK BEN MET JE van geslacht tot geslacht. De Naam, IK BEN, gaat zo mee de geschiedenis in, mensenlevens lang en nog, en nog. Dat werd weggehoord, dat idee.

Pas later las ik, wel niet bij de oude rabbijnen, maar toch bij een eerbiedwaardige joodse bijbelgeleerde, Umberto Cassuto, deze woorden bij het slotvers:

'Bij de geboorte van Enosj ervoeren Adam en Eva dat ze niet alleen een derde kind hadden gekregen dat de plaats in kon nemen van hun beide verloren zonen, maar dat het ze nu via Seth gegund was een kleinzoon te hebben die het begin van een nieuwe generatie vormde en

een eerste hoop voor de toekomst betekende.
 Door de geboorte van hun kleinkind werden ze
 getroost in hun verdriet.
 Dus toch.

Toen is het begonnen de Naam uit en aan te
 roepen, om Hem te danken, te smeken dat het
 goed mag komen, om Hem te vieren en te ver-
 kondigen. Om onszelf telkens weer in te scher-
 pen waar die Naam voor staat en waar Hij wel
 en niet mee verbonden wil zijn. Zo klonk het
 hier vorige week: 'De Naam. Visioen van be-
 vrijding. Enkel stem. God van levenden. God
 alles-in-allen.'

5. Het jongste boek van de Israëliische schrijver
 Meir Shalev, Een geweer, een koe, een boom, een
 geschiedenis over een onverzettelijke Israëli-
 sche landbouwpionier en de generaties na
 hem, en over schuld en harde onverzettelijk-
 heid, werd eergisteren in de NRC gerecenseerd
 onder de titel: 'Moet de wraak of de liefde u
 verlossen?' Als dat de vraag is die uit het lezen
 van het boek voortkomt, dan heeft Shalev op-
 nieuw zijn beste oudtestamentische beentje
 voorgezet. Want dat is het: je kunt kiezen tus-
 sen goed en kwaad, licht en donker, leugens en
 waarheid, wraak en liefde.

Je kunt kiezen. Aan het slot van Genesis 4 is er
 een keur aan mogelijkheden. En waarvoor kies
 je? De lijn van Lamech met zijn dronkemans-
 wraaklied? Wordt het muziek of ijzersmeden?
 En pas op, er is ook muziek die in een smidse
 lijkt te zijn ontstaan, vol van hard en gloeiend
 lawaai. En wat smeden we? 'Gouden plannen
 tot beëindiging van lijden?' Plannen om ploert
 en schender een halt toe te roepen? Of steeds
 meer en steeds nieuwere wapens die we, alle
 openheid van onze transparante wijze van po-
 litiek bedrijven ten spijt, in het uiterste geniep
 verkopen aan wie maar wil betalen, ook al zijn
 het regimes die journalisten gevangen zetten,
 of de kop afhakken, of die kinderen ontvoeren
 en doden.

'Verheven en geheiligd worde
 zijn grote naam in deze wereld'.

Ooit is het begonnen de Naam uit te roepen,
 het zal altijd weer beginnen.
 Het zal er nooit meer niet zijn.
 Zing het tot het waar wordt.
 Zo moge het zijn.